

MUHİBBÎ DİLİNDEN KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN ADALET ANLAYIŞI

Yrd. Doç. Dr. Nagehan UÇAN EKE*

*Muhibbî gaflet itme dâda dâd it
Oluben çünkü halkun pâsbânî*

ÖZ: Osmanlı padişahları yasama, yürütme ve yargı yetkilerini uhdelelerinde bulundurmakla birlikte, devleti patrimonyal bir biçimde değil, kanunlara ve hukukun üstünlüğüne göre yönetmişlerdir. Osmanlı devlet yönetiminde öne çıkan en önemli özelliklerden birisi adalet ilkesidir. Osmanlı padişahlarının meşruiyetlerinin başında Kur'ân ve sünnetteki hükümleri uygulamak gelir. Nitekim Kur'ân'ın dört temel esasından biri adalettir. Bundan dolayı padişahlar kendilerini “efrad-ı nâs menziline” indirerek hukukun üstünlüğünü esas almışlar, reaya taifesini Allah'ın bir emaneti olarak görmeyi, onları himaye etmeyi ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemeyi padişahın vazifesi bilerek hareket etmişlerdir. Yöneticiye yüklenen “hall ve akd” fonksiyonu, bütün tebaa arasındaki ilişkilerin adaletli bir şekilde sağlanmasıdır. Osmanlı Devleti'nde pek çok konuda olduğu gibi adalet anlayışında da zirve noktasına Kanûnî Sultan Süleyman döneminde ulaşılmıştır. Kendisine “Kanûnî” denmesi yeni kanunlar icat etmesinden dolayı değil, mevcut kanunları yazdırtıp çok sıkı bir şekilde tatbik etmesinden dolayıdır. Kanûnî'nin adalet anlayışının izlerine tarihî olayların yanında, Muhibbî mahlasıyla yazdığı bizzat şahsına ait gazellerinde de rastlanır. Bu çalışmada, Dîvân'ının taranmasıyla elde edilen beyitlerin ışığında “Muhteşem Kanûnî” sıfatıyla anılan ve bir asra damgasını vuran zirve şahsiyet Kânûnî Sultan Süleyman'ın adalet algısı ve anlayışı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhibbî, Kanûnî Sultan Süleyman, adalet.

* Muğla Sıtkı Koçman Üni. Edebiyat Fak. TDE Böl. , nucaneke@gmail.com

Kanûnî Sultan Süleyman's Conception of Justice by Muhibbî

ABSTRACT: In addition to that Ottoman sultans hold the authority of execution, legislation and jurisdiction, they managed the state not in patrimonial way but according to the codes and superiority of law. One of the prominent characteristics of Ottoman state management is the principle of justice. The basic legality of Ottoman sultans is to apply provision in Quran and the sunna. In fact one of the four basic principles of Quran is justice. Therefore, sultans predicated on the superiority of law by reducing themselves to "the state of efrad-ı nas", they considered it as the task of sultan to regard rayah group as the deposit of God, to protect them and not allow anybody to tyrannize. The function of "hall and akd" (encoding and resoving) addigned to the ruler is to ensure relation among the whole citizens fairly. Like in many other issues, the perception of justice was accessed at peak point in the period of Kanuni Sultan Süleyman (Suleyman The Magnificent) in Ottoman State. He was named as "Kanuni" not because he made up new laws but because he made existing laws written down and implemented them very strictly. The traces of justice perception of Kanuni can be pursued in odes written by himself with the pseudonym of Muhibbi, apart from historical events. In this study, in the light of verses obtained by review of Diwan, justice sense and perception of Kanuni Sultan Suleyman who was named with the title of "Kanuni the Magnificent" and left his mark on a century will be exposed.

Key Words: Muhibbî, Kanûnî Sultan Süleyman, justice.

GİRİŞ

Devletlerin yönetim şekilleri eski çağlardan bu yana dinler, gelenekler, kültürler, coğrafî, ekonomik vb. faktörlerle biçimlenmiştir. 19. asırdan itibaren ise padişahlık ve krallık gibi geleneksel devlet biçimlerinin yerine, modern bürokratik yapıda, totaliter veya demokratik rejimler çerçevesinde merkeziyetçi ulus devlet örgütlenmeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Geleneksel veya modern devletlerin yönetim şekilleri ne olursa olsun her türlü keyfiliğe ve zulme karşı, kanun hâkimiyetinin ve adalet ilkesinin devlet yönetiminde çok önemli iki unsur olduğu bilinmektedir. Osmanlı devlet yönetiminde de öne çıkan en önemli özelliklerden birisi "adalet ilkesi"dir. Adalet "ferdî ve içtimaî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlakî erdem" (Çağrıcı 1988: 341) şeklinde tarif edilir. Osmanlı padişahları yaşama, yürütme ve yargı yetkilerini uhdelerinde bulundurmakla birlikte, devleti patrimonial bir biçimde değil, kanunlara ve hukukun üstünlüğüne göre yönetmişlerdir. Osmanlı padişahlarının meşruiyetlerinin başında Kur'ân ve sünnetteki hükümleri uygulamak gelir. Nitekim Kur'ân'ın dört temel esastan biri "adalet"tir. Bundan dolayı padişahlar kendilerini

“efrad-ı nâs menziline” indirerek hukukun üstünlüğünü esas almışlar, reaya taifesini Allah’ın bir emaneti olarak görmeyi, onları himaye etmeyi ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemeyi padişahın vazifesi bilerek hareket etmişlerdir (Akbulut 2000: 219). Yöneticiye yüklenen “hall ve akd” fonksiyonu, bütün tebaa arasındaki ilişkilerin adaletli bir şekilde sağlanmasıdır. Osmanlılarda adaletin önemine dikkat çeken Lybyer (1987: 207-209) de eserinde özetle şunları kaydeder:

“Osmanlı yönetim kurumunun gücü ve devleti ayakta tutan neden, suçluların anında ve kesin olarak cezalandırılması, adaletin çok hızlı ve şiddetli işletilmesidir. Osmanlı mahkemelerinin âdil olduğu düşünülebilir. Kanûnî Sultan Süleyman’ın, yargulamadan kimseyi idam ettirmediği ısrarla ileri sürülür. Bazı batılı gözlemciler, Osmanlı ordugâhlarındaki disiplinin ve Osmanlı devlet hizmetlerindeki liyakate dayalı terfi sisteminin olduğu gibi, Osmanlı adaletinin de kendi ülkelerindekinden üstün oluşundan çok etkilenmişlerdir.”

Klâsik Türk şiirine tarihî ve sosyolojik pencereden bakıldığında şiirin anlam tabakaları ile gelenek, çağ ve yaşanan gerçek hayat arasında bağlar kurulur. Şairlerin gündelik hayata, devlet, siyaset ve toplum hayatına dönük gözlemleri şiirin imkân verdiği ölçüler dâhilinde tarihe ve sosyolojiye katkı sağlayabilecek malzemeler sunar. Saf şiiri gazel ve kasideye hasreden Dîvân şairleri, kolay ezberlenebilmesinden dolayı âyetleri, hadisleri, hayat tecrübelerini ve atasözlerini birer mısra ya da beyitle çerçeveye hafızalara emanet etmişlerdir (Kaplan 2005). Tevhid, haşir ve nübüvvetle birlikte Kur’ân’da en çok vurgulanan kavram olan “adalet” Dîvân şairlerinin de vazgeçemediği konulardandır (Kaplan 2005). Toplum düzenini sağlamak, haklıyı haksızı ayırmak, zulmü önlemek, kısacası toplumsal dirlik ve düzeni sağlamak için devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan adaleti her yönüyle şiirlerinde konu eden Dîvân şairleri, kimi zaman da padişahları, sadrazam ve diğer devlet ricalini adalet konusunda uyarmış, öğüt ve tavsiyelerini, sundukları kasidelerin şaşaalı mısraları arasında damarlara dokundurmadan ifade etmişlerdir. Sunulan kasidelerde şairler, adalet kavramına vurgu yapmış, yöneticileri zulmetmeme konusunda uyarmayı kendilerine kutsal bir görev addetmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, kasidelerdeki abartılı övgüler arasına ustaca yerleştirilen, padişahın ya da vezirin “çok âdil” olduğunu dile getiren beyitlerin birer dalkavukluk örneği değil, uyarı niteliğindeki, doğruyu söyleme, yanlıştan sakındırma amaçlı söylemler olduğu anlaşılır (Kaplan 2005). Şairler bu tür beyitlerinde, sen adalette benzersiz bir hükümdarsın derken, esasen padişaha âdil olması gerektiğini kibarca hatırlatma görevini yerine getirmiş olur.

Osmanlı Devleti'nde pek çok konuda olduğu gibi adalet anlayışında da zirve noktasına Kanûnî Sultan Süleyman döneminde ulaşılmıştır. Kendisine “Kanûnî” denmesi yeni kanunlar icat etmesinden dolayı değil, mevcut kanunları yazdırtıp çok sıkı bir şekilde tatbik etmesinden dolayıdır. Kanûnî'nin adalet anlayışının izlerine tarihî olayların yanında, Muhibbî mahlasıyla yazdığı bizzat şahsına ait gazellerinde de rastlanır. Tarihî kaynaklardan yararlanarak yüzlerce örnekten hareketle Kanûnî'nin adalet anlayışını anlatmak elbette mümkündür. Burada amaç, yarım asra yakın sürdürmüş olduğu saltanatında pek çok zafere imza atmış, hüküm sürdüğü her karış toprakta adaleti sağlamayı kendisine şiar edinmiş bir devlet adamının şair hassasiyetiyle kaleme aldığı şiirlerinde “adalet”i sorgulama ve algılama şeklini ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada, *Dîvân*'ının taranmasıyla elde edilen beyitlerin ışığında “Muhteşem Kanûnî” sıfatıyla anılan ve bir asra damgasını vuran zirve şahsiyet Kanûnî Sultan Süleyman'ın adalet algısı ve anlayışı ortaya konulacaktır. Çalışmada Muhibbî'nin, Prof. Dr. Coşkun Ak tarafından 2 cilt olarak hazırlanan *Dîvân*'ındaki (Muhibbî 2006) şiirleri esas alınırken, makalenin tasnifinde ise Doç. Dr. Bekir Çınar'ın “Divan Şiirinde Adalet” (2001) başlıklı makalesinin alt başlıkları büyük ölçüde belirleyici olmuştur.

Muhibbî Dilinden Kanûnî Sultan Süleyman'ın Adalet Anlayışı

1. Mitolojik Boyutuyla Adalet

Klâsik Türk şiirinin fazlasıyla istifade ettiği kaynakların başında mitolojinin geldiği, bu alanda çalışma yapmış araştırmacıların hemen hepsinin hemfikir olduğu bir husustur. Klâsik Türk şiirinde mitolojinin yeri üzerine müstakil eserlerden ziyade genellikle makale veya bir kitabın alt başlığı şeklinde çalışmaların kaleme alındığı söylenebilir. Bu konudan bahseden eserlerde genellikle mitolojinin Klâsik Türk edebiyatının temel kaynaklarından biri olduğu vurgulanmış, bu edebiyatın mitolojik arka planının felsefî yapısı ile fazlaca ilgilenilmemiştir. Klâsik Türk şiirinde yer verilen mitolojik ve efsanevî şahsiyetlerin genellikle İran menşeli olduğu görülür. A. H. Tanpınar (1997: 5) her ne kadar Klâsik şiirin mitolojisinin kaynaklarını Şehnâme, büyük masallar ve Arap kültürüne dayandırsa da mitolojik arka planı sadece bunlardan ibaret saymak yeterli değildir. Nitekim Hint, Çin, Ortadoğu, Yunan mitolojileri ile Anadolu'da uzun zaman önce yaşamış birçok milletin mitolojisinden gelen birtakım unsurların Klâsik Türk şiirinde kullanılmış olduğu göze çarpar. İlk bakışta İran mitolojisinden alınmış gibi görünen bazı motiflerin benzerinin diğer milletlerin mitolojik öykülerinde de yer alması ise bunu kanıtlar niteliktedir (Tökel 2000: 90-99). Muhibbî de şiirlerinde mitolojik unsur

ve şahıslardan hareketle şiirinin anlamını güçlendirmeyi hedeflemiş ve adalet anlayışını açığa çıkaran pek çok beytinde benzetme yoluyla bu hususlara yer vermiştir.

Muhibbî'ye göre adalet terazisi herkese eşit olan belki de yegâne otorite “ölüm”dür. Bugüne kadar zengin-fakir, genç-yaşlı, sultan-köle ayrımı gözetmeksizin her nefse kendini tattırmıştır. Öyle ki ecelin elinden her biri İran mitolojisinde güçlü padişahlar olan *Hüsrev*, *Cemşid*, *Dârâ*, *Keykubâd* ve *Behrâm-ı Gûr* dahi nasibini almıştır. Kendisi de çağının en güçlü padişahı olan *Süleyman*, onların akıbetinden ders alarak bu geçici dünyaya kapılmamak hususunda kendine telkinde bulunur.

*Ey Muhibbî itme dünyâ fikrini an âhirün
Kande gitdi Husrev ü Cemşid ü Dârâ, Keykubâd G 321/5*

*Tâc u taht u zûr-ı bâzûya Muhibbî bakma gel
Hiç bilür misin ki şimdi kandedür Bâhrâm-ı Gûr G 374/6*

M.S. 531-579 yılları arasında hükümdarlık yapan, İran'ın Sasânî sülalesinden, adaletiyle ün salmış bir hükümdar olan *Nûşirevân* (Tökel 2000: 242) da Muhibbî'nin adalet hususunda telmihte bulunduğu bir başka Acem menşeli şahıstır. *Nûşirevân* babası *Kubad*'ın ölümünden sonra tahta oturmuştu ve memleketi o kadar adalet ve insafla yönetmiş ki bütün halk ondan son derece memnun olmuştu (Tökel 2000: 242). Rivayete göre, aslında *Nûşirevân* ilk zamanlar pek de âdil bir hükümdar değildi, fakat bir gün vezirinin ona verdiği pek hikmetli bir misal onu ömür boyu âdil olmaya sevk etmişti (Tökel 2000: 243). Muhibbî de, kâfir olmasına rağmen ülkesinde adaleti hâkim kıldığı için *Nûşirevân*'ın cehenneme gönderilmeyip arafta tutulduğunu belirtir.

*Kâfir idi adl kıldığı için Nûşirevân
Görmedi nâr-ı cehimi didiler a'râfa gel G 1711/4*

Kanûnî Sultan Süleyman, Muhibbî mahlasıyla yazdığı şiirlerinde, geçmiş asırlarda yaşamış, daha çok kendisi gibi geniş kitlelere hükmetmiş efsanevî ve mitolojik şahıslara ve onların hikâyelerine telmihte bulunarak, tacın ve tahtın geçici olduğunu, asıl olanın göçüp gittikten sonra geride adaletiyle anılan bir isim bırakmak olduğunu vurgulamıştır.

2. Dinî Boyutuyla Adalet

Mitoloji ve din kavramlarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Mitoloji hakkında çok fazla tanım ve görüş bulunduğundan, hangi unsurun mitolojik, hangi unsurun dinî olduğuna hükmetmek kolay değildir (Çınar 2001: 304). Dinler, varlıktaki esrara ilâhî bir

açıklama getirirken, mitoloji var olan esrara insanın bizzat kendisinin bir cevap arama savaşıdır (Tökel 2000: 11). Aradaki bu farktan hareketle adaletin dinî ve mitolojik yönü ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

İslam dini açısından bakıldığında, Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde adaletle hükmetmenin gerekliliğine işaret edilir. Adalet, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” (Çağrı 1988: 341) gibi anlamlarda kullanılmıştır. Nahl Sûresi 90. âyette “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” (Kur’ân-ı Kerîm Meâli: 16/90) denilmektedir. Bu âyetle dünya nizamını sağlayan üç esasa; adalet, iyilik yapma ve yardımlaşmaya dikkat çekilir. Nisâ Sûresi 58. âyette ise “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (Kur’ân-ı Kerîm Meâli: 4/58) denilerek, Allah’ın insanlar arasında âdil davranma hususunu Kur’ân-ı Kerîm’de sürekli ihtar ettiği görülür. Ayrıca pek çok âyette Allah, insanı adaletten ayıran çeşitli sebepleri sayarak, insanlarda yalnızca Allah korkusunun hâkim olması gerektiğini, şahitlik ederken haktan ayrılmamayı, ilâhî adaletin daimi olduğunu, âdil davranmayanların şiddetli bir şekilde cezalandırılacağını, azabının ise acı olacağını buyurur. Nitekim kıyamet günü kurulacak olan adalet terazisi (mizan) dünyadaki adaleti sağlamak ve haksızların cezalarını vermek içindir: “Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” (Kur’ân-ı Kerîm Meâli: 21/47). Şüphesiz mutlak adalet, bir ismi de “Adl” olan Allah’a mahsustur. Yeryüzünde Allah’ın halifesi olan sultanlar ise *Zill-ı-Hak*, *Zill-ı Yezdân* gibi sıfatlarla anılırlar ve adaletin yeryüzündeki temsilcileri ve uygulayıcılarıdır. *Zill-ı Yezdân*’ın adaletinin gölgesinde halk her türlü tehlikeden kurtulmuş olmalıdır. Kendisi bizzat ikinci Osmanlı Halifesi olan Kanûnî Sultan Süleyman da bütün bu sorumluluğun bilinciyle adaleti temin için uğraşmış ve Muhibbî mahlasıyla yazdığı şiirlerinde bu konuya bilhassa dikkat çekmiştir.

Kıyamet günü kurulacak olan ve her insanın iyilik ve kötülüklerinin tartılacağı adalet terazisi (mizan) Muhibbî’nin de çekindiği bir husustur. Bu nedenle mahşer günü kurulacak olan mizanda hayırlarının ağır gelmesini diler ve o günde Allah’ın rahmeti ve Peygamberin şefaatiyle şereflenen kullardan olmayı temenni eder. Yevm-i cezada yüzünün ak

olması için dua eden Muhibbî, tövbe istiğfar ederek günahlarının bağışlanması için de akşam sabah gözyaşı döküp âh eder. Muhibbî bu beyitlerinde, İlahî adaletin sığınılacak bir yer olduğunu belirtirken kendi ameline değil, bu adalete güvenerek niyazda bulunur:

*Ümîdün tut ki hayrûn ola ağır
Kaçankim kurula mahşerde mîzân G 6/4*

*Umaruz bize şefâ'at idesin himmet ile
Tâ ola menzîlimüz dâr-ı sürûr ile hülûd G 9/9*

*Sen inâyet kânısın çek cürmümi âfve kulam
Umaram senden şefâ'at idesin yevm-i cezâ G 26/2*

*Ey Muhibbî cürm ü isyânuna oldun mu 'terif
Ümmete kesme ümîd şefâ'at eyler Mustafa G 62/5*

*Devrân cefâ vü cevri ile itdi bugün cezâ
Budur ümîdüm eyleye rahmet yarın Hüda G 81/1*

*Yuya yüzüm karasını âb-ı istigfâr ile
Umaram ki pâk ide mahşerde Gaffârü 'z-zünûb G 134/4*

*Yaş dök Muhibbî şâm u seher âh u nâle kıl
Afv eyleye günâhunu tâ Gaffârü 'z-zünûb G 141/5*

*Muhibbî cürm ü isyânın anup her dem duâ eyler
Duâmı müstecâb eyle dilegüm budur yâ Rab G 143/5*

*Muhibbî gam yime çoğ ise cürmün
Şefâ'atçı kuluna Mustafâdur G 984/7*

Muhibbî kimi zaman da irsâl-i mesel vasıtasıyla Tanrı'nın hiçbir zaman hakkı yerde koymayacağına, mazlumun âhının bir gün mutlaka adaletten sapmış insanları helak edeceğine olan inancını vurgular ve bu insanlara mahşer günü eteğinizde nice el olmasından korkmaz mısınız diye sorarak, işte o gün hakikî adaletin yerini bulacağını söyler:

*Korkaram âhi tutup âşıklarun hattun gele
Koya mı zulmüni hiç mazlûmun Allahu sana G 51/3*

*Ey cefâ-hû cevri dersin Tanrıdan korkmaz mısın
Rûz-ı mahşerde bulına dâmenünde nice dest G 224/2*

*İgen cevr itme uşşâka vefâ kul ey şeh-i hûbân
Garibün âhını yirde komaz Allahımız vardur G 931/3*

*Hey ne zâlimdür aceb ferdâyı hiç anmaz mı yâr
Şöyle zann eyler ki mahşerde alınmaz dâdımız G 1102/3*

Tanrı'nın adaletine inanan ve onun yeryüzündeki gölgesi olarak adaletini kendine örnek alan Muhibbî, bazı beyitlerinde de Esmâ-ı Hüsnâ'yı şiirinin mânâsını derinleştirmekte kullanır. Muhibbî bir beytinde, Tanrı'nın "bütün rızka muhtaç olanları rızıklandıran, her varlığın rızkını veren ve ihtiyacını karşılayan" anlamlarındaki "Rezzâk" isminden hareketle, onun hiçbir kulunu aç ve rıziksız bırakmayan adaletine olan inancını dile getirirken, bir başka beytinde de "mağfiret eden, yargılayan, suçları bağışlayan, affeden, insanların beğenilmeyen taraflarını gizleyen" anlamlarındaki "Gafûr" ismini anar ve kullarına sınırsız lütf göstererek bağışlayan Tanrı'dan hiçbir vakit ümidin kesilmemesi gerektiğini söyler:

*Kıl tevekkül gayriden rızkun tevakki eyleme
Çünkü ol Rezzâkdur hiç kullarını itmez aç G 283/2*

*Kesme ümmîdün Muhibbî bir adı gaffârdur
Kullarına lutf-ı bî-hadd gösterür Rabb-i Gafûr G 1010/5*

Muhibbî pek çok beytinde ise adaletsizce yargılanarak idama mahkûm edilen ve edebiyatta darağacı ve Ene'l-Hak münasebetiyle sıkça anılan Hallâc-ı Mansûr'un hikâyesine telmihte bulunur: İran'ın Tûr kasabasında doğan Hallâc (857/922), Basra'ya yerleşip burada evlendi ve genç yaşta tasavvuf yoluna girdi (Pala 2003: 196). Tasavvuf yolunda ilerleyince fenâfillâha ulaştı ve "Ene'l-Hak" dedi. Bağdat'ın meşhur simaları ve seçkin âlimleri arasında dostları olduğu gibi muhalifleri de vardı. Bu sözün bâtinî mânâsını değil de zâhirî mânâsını ele alanlar onu münkir kabul ettiler. Ayrıca yönetimler âdil olmak zorundadır diyen Hallâc'ın halkın üzerinde de büyük etkisi vardı. Bu fikri nedeniyle de bölücülükle itham edilmiştir. Dünya insanını dünya nesnelere yarattığı inancında olan Hallâc ısrarla, Tanrı'nın tüm sıfatlarının insanda da var olduğunu savunmuş, her yerde açıkça bu düşüncenin propagandasını yapmaktan geri durmamıştır. Ancak insanın bu sıfatlara sahip olabilmesi için gönül ve yürek gözünün açık olması gerektiğini de belirtir (Pala 2003: 197). Hallâc yargılanması sırasındaki savunmasında, genellikle her türlü isyanın gerekçesinin "adaletsizlik" olduğunu vurgulayarak, son yıllarda artan isyan sayısının çokluğunun, adaletsizliğin büyüklüğünü gösterdiğini belirtmiş, isyancıların taleplerinin hak, adalet, eşitlik ve özgürlük olmasının isyanın amacını gözler önüne serdiğini söyleyerek kendi

durumuna da bir açıklık getirmiştir. Mahkemenin görüşü, Hallâc'ın kesinlikle devlet meselesine karışma hakkı ve cüretinin olamayacağı, adalet dağıtmak ve bunun nasıl daha iyi bir şekilde yapılacağını düşünmek hakkının sadece hükümdar ile onun vezirlerine ait olduğu yönündedir. Mahkeme hükmünü vermiştir. Hallâc, dine küfretmekten ve ayrıca insanları isyana teşvik etmekten suçlu bulunmuş, karar yüzüne okunmuştur (Cebeçioğlu: 337). Bu kararla, geniş halk yığınlarınca bilgelik ve saflık timsali olarak bilinen bir insanın fiziksel yaşamına son verilecektir. Muhibbî de beyitlerinde, sırrın ifşası canına mal olan Hallâc'ın hikâyesinden ibret alıp kendi sırrını aşikâr etmemesi hususunda zatına ikazda bulunur. Ayrıca her babayığidin aşkı için ölümü göze alamayacağını, Mansûr gibi aşk şehidi olmanın herkese nasip olamayacağını da vurgular:

*Her kaçan el uzadup zülfini dildâr çeker
İşk Mansûrın asup kendözini dâr çeker G 774/1*

*Değme nâ-kes cânâ kıymaz ışk-arâ berdâr ola
Ehl-i ışkun cümlesini sanma kim Mansûrdur G 793/2*

*Muhibbî sırr-ı ışkı itme izhâr
Sakın Mansûr-veş ber-dâr iderler G 919/5*

*Sanma her âşık olan cân vire cânân yolına
Değme Mansûr dahi eylemeye dâra heves G 1233/4*

*Sırr-ı ışkı âşikâr itdüm ser-i zülfin görüp
İşk Mansûrî olup geldüm benüm dâr isteyen G 2175/3*

*Zinhâr sakla râzun keşf eyleme cihâna
İfşâ çü itdi Mansûr asdılar dâra G 2491/2*

İnsanın Allah nezdinde en üstün değer ölçüsü takvadır. Takva sahibi olabilmenin yegâne ölçüsü ise âdil olmak ve adaletli söz söylemektir. Adalet, ilâhî kelamın bir niteliğidir. Klâsik Türk şiirinde “ilâhî adalet” Allah'ın rahmetinin tecellisi olarak telakki edilir. Muhibbî de aşağıdaki beytinde aşk kitabının Hakk'ın adaleti (ilâhî adalet) olduğunu, şayet çok çalışılırsa okunabileceğini söyler. P. Tillich, Tanrı'nın bizzat-varlık (being-itself) olduğu söylendiğinde *sevgi*, *güç* ve *adalet*in Tanrı'yla ilişkisine dair temel bir iddiada bulunulmuş olacağını ve temel ontolojik analize dayanarak bizzat-varlığın güç ve adalet kadar sevgiyi de ima edeceğini söyler (Tillich 2003: 462). Muhibbî de asırlar öncesinde aşk kitabının ilâhî adalet olduğunu söyleyerek esasen Tanrı'yı sevgi, güç ve adaletin

kaynağı olarak görmüş ve göstermiştir:

Muhibbî dâd-ı Hakdur ışk kitâbı
Oknmaz sanma sen ta'lîme benzer G 995/5

İslam dininde adaletle hükmetmek, ibadetten üstün bir haslet olarak değerlendirilir:

“İbadet kuşunu herkes tutar ama adalet doğanını buyruk sahiplerinden başkaları tutamaz. İbadet ceylanını her zahit tutar ama adalet aslanını buyruk sahibi olanlardan başkaları avlayamaz. Adalet aslanı öyle her padişaha, buyruk sahibine ram olmaz. Adalet aslanını bilgiden başka bir lokmayla avlamaya, yumuşaklık kementinden başka bir kementle bağlamaya, ihsan tuzağından başka bir tuzakla elde etmeye imkân yoktur.” (Gölpınarlı 1985: 154).

Adalet aslanının her padişaha nasip olmayacağına farkında olan Muhibbî de aşağıdaki beytinde ümidi kesmeyerek Tanrı'nın adaletinden nasiplenmeyi niyaz eder:

Vasla irmek dâd-ı Hakdur yine Hakdan iste sen
Pâdişehliğa çün itmez fâyide bil zâr u zûr G 1010/4

Fıkıh kitaplarının *şahitlik* bahsinde mevhum ve muhtevası ile ele alınan *adalet*; kaza, imaret, velayet, miras gibi bahislerde daha geniş bir mânâda kullanılmıştır (Çınar 2001: 308). Kur'ân'da geçen “...İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın...” (Kur'ân-ı Kerîm Meâli: 65/2) âyetinde zikredilen adalet ahlâkî adalet iken “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı... emreder” (Kur'ân-ı Kerîm Meâli: 16/90) âyetinde söz konusu edilen adalet genel adalettir. Şahit olan kişilerin âdil olması şarttır. Bu husus, Klâsik Türk şiirinde de aynı ehemmiyetle dile getirilmiştir. Muhibbî de şahitlik noktasında iki hususa dikkat çeker: Sevgili âşığı öldürdüğünü inkâr eder, fakat kanlı hançeri elinde tutmaktadır. Dolayısıyla Muhibbî ilk olarak, suç âleti ortada dururken şahide gerek olmadığına temas eder. İkinci olarak Kur'ân-ı Kerîm'in de emrettiği iki âdil kimsenin şahit tutulması hükmü gereği Muhibbî, aşk davasında şahit olarak gözyaşları ile sararmış yüzünü gösterirken, gam sultanı olduğunu ispat içinse gözyaşı askeri ile alem olmuş âhını gösterir:

Dün beni öldürdüğüne döndi inkâr eyledi
Hançerinde buna ne şâhid gerek kanum görüp G 127/3

Beni öldürdi cevri ile dönüp inkâr ider şimdi
Bu yitmez mi ki şâhiddür elinde cümle kan hançer G 505/2

*Öldürür her dem beni dönüp niye inkâr eyler
Buna ne şâhid gerekdür hançeri kandur henüz G 1205/4*

*Olduğuma şeh-i gam ey dil yiter bu şâhid
Âhum alem elümde yanumca eşk sipehdür G 897/2*

*Muhibbî da 'vî-i ışk itse şâhid âh ü yaşıdur
Yakındur âşıkun bunlardan özge bir güvâhı yok G 1391/5*

*İsbât olurdu ışkum iki güvâhum olsa
Eşkümle rûy-ı zerdüm gelüb şehâdet itsün G 2141/4*

*Ey Muhibbî kande varup eylesem da 'vî-i ışk
Eşk-i çeşmüm rûy-ı zerdüm ikisi hâzır güvâh G 2373/5*

Dinî boyut itibariyle adalet, yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere; ilâhî adâlet, Hz. Peygamber'in adaleti, şahitlerin âdil olması gibi değişik yönleriyle işlenmiştir. İnsanlık mutlak adalete İslamiyet ile kavuştuğundan Müslümanlık aynı zamanda adalet dini olarak telakki edilmiştir (Çınar 2001: 310).

3. Beşerî Boyutuyla Adalet

Klâsik Türk şiirine bütünüyle bakıldığında hayal ve sembollerin, aşk tarzının ve sevgili tipinin alelâde bir belagat oyununda kalmadığı, şairin hayat şartlarıyla olduğu kadar, toplumsal düzenle de ilişkili bir sistemi ortaya koyduğu inkâr edilemez bir hakikattir (Tanpınar 1997: 5). Halktan kopuk bir sanat felsefesi izafe edilmeye çalışılan Klâsik Türk şiirinde adalet, daha çok beşerî yönü itibariyle işlenmiştir (Çınar 2001: 311). İşleniş tarzı bakımından farklılık arz ettiği için adaletin beşerî yönünü iki kısımda incelemek mümkündür:

3. 1. Adaletin Lügat Anlamı ile Kullanılması

Adalet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında ‘şirk koşmak’)” (Çağrıncı 1988: 341) gibi mânâlara gelen bir masdar-isimdir. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan ve “orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” (Çağrıncı 1988: 341) gibi mânâlara gelen *adl* kelimesi sıfat olarak kullanıldığında *âdil* ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah'ın isimlerinden (esma-i hüsnâ) biridir. İslam felsefesine göre adaletin beşerî yönü, İlâhî emirlerin Hz. Peygamber vasıtasıyla sosyal nizam olarak uygulanması demektir (Çınar 2001: 310). Esasen adalet bir eşitlik değil, verilen hak ile hak edilen arasındaki dengedir ve bu haklar objektif-

tir. Hakikatte iradesi sınırlı olan insanın göstereceği adalette az veya çok kusur vardır. Bununla birlikte adaletle hükmetmemek ve bir hakkı ihlal etmek açıkça zulümdür ve adaletsizce hükmedenler ise zalimdir (Çınar 2001: 310). Muhibbî'ye göre de “adl” iyidir, “zulüm” ise açık bir işkenceci ve eğer bir sultan uzun ömürlü olmak istiyorsa kullarına daima adalet ve doğruluk göstermelidir:

*Bu Muhibbî'ye cefâlar eyleme eyle vefâ
Çün bilürsin **adl** yegdür **zulm** ise cevr-i sarîh* G 306/5

*Dostum âşıklara rahm eyleyüp kıl **adl ü dâd**
İster isen bulasın dünyâda sen ömr-i ziyâd* G 353/1

Muhibbî beyitlerinde “adl” ve “adalet” kelimelerinden ziyade “adalet, doğruluk; ihsan, vergi; sızlanma, yanıp yakılma; feryat figan; kısmet, nasip” (Devellioğlu 2006: 159) anlamlarına gelen “dâd” kelimesini tercih etmiştir. Aşağıdaki beytinde Kanûnî Sultan Süleyman, Muhibbî dilinden zatına, ecel rüzgârı bedenini toprağa dönüştürmeden önce ömrünü adalet ve doğrulukla iyi bir şekilde geçirmesi yolunda telkinde bulunur:

*Hoş geçür ömri Muhibbî **dâd** ile
İtmedin bâd-ı ecel cismin türâb* G 164/5

Bir başka beyitte ise Muhibbî, adalet ve doğruluk için yıllarca feryat ve figan ettiğiinden, fakat sesini bir türlü duyuramadığından yakınır:

*Nice yıldur ki girmez gûşuna hiç
Muhibbî çağırur hey **dâd u feryâd*** G 329/5

Bir sultan olan sevgilinin, adalet sahibinin adaletini işitmemesi ya da onu görmezden gelmesi Muhibbî'nin sitemlerinden bir diğeridir. Nitekim sevgili adaleti de, adalet sahiplerini de unutmuş gibi görünür, çünkü onun en temel vasfı âşıklarına karşı zalimliğidir. Bir başka beytinde Tanrı, Muhibbî'nin adalet isteğine âdil davranıp onu sevgiliye muhtaç etmiştir. Bir cihan padişahı olan ve herkesin kendisinden adalet umduğu Kanûnî, Tanrı'nın adaleti ile sevgiliden adalet umar hâle gelmektedir. Bu nedenle Kanûnî Sultan Süleyman, Muhibbî dilinden, bu dünyada kendisinin adalet isteğine hiçbir vakit kulak verenin olmadığını ve gönlünün gam bağından bir an dahi kurtulmadığını belirterek âdeta isyanını haykırır:

*Almasan gûşuna tan mı **dâdını dâd ehlinün**
Böyle istignâ senün her dem ferâmûşundadır* G 778/3

*Beni çün eyledi muhtâc sana dâduma dâd eyledi
Elüm tut düşdüm ayaktan seni çün dest-gîr itdi G 2780/4*

*Hîç âlemde benim bu dâduma dâd olmadı
Bend-i gamdan hâtırum bir lahza âzâd olmadı G 2798/1*

3. 2. Adaletin Sultanın Sıfatı Olarak Kullanılması

Klâsik Türk şiirinin merkezinde *sevgili* vardır ve gazellerde *padişah*tan söz edildiğinde, çoğunlukla *sevgili* kastedilmektedir. Bu noktada Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Klâsik Türk şiirini "saray istiaresi" ile anlatması hatırlanmalıdır. A.H. Tanpınar'a göre "saray aydınlığın ve feyzin kaynağı muhteşem bir merkeze, hükümdara, onun cazibesine ve iradesine bağlıdır. Her şey onun etrafında döner. Ona doğru koşar. Ona yakınlığı nispetinde feyizli ve mesuttur. Çünkü bir sarayda olan her şey hükümdarın iradesi itibariyle keyfi, az çok ilahî Allahlaştırılmış, özü itibariyle de isabetli, yani hayrın kendisidir... Bütün tabiat ve eşya, müesseseler onun temsil ettiği bir hiyerarşiye göre tanzim edilmiştir." (Tanpınar 1997: 5). Tunca Kortantamer ise "Gül Kasidesi" adlı makalesinde, A.H. Tanpınar'ın bu teşhisinin çok önemli bir eksikliği içinde taşıdığını ve Klâsik Türk edebiyatın kaynağını ihmal ederek dışta, kabukta kaldığını söylemektedir. T. Kortantamer'e göre Klâsik şiirin gerçek duygu ve düşünce zemini şairin evrenidir ve en dünyevî ve saraya dönük yazan Klâsik şairde bile temel fikir olarak Tanrı, padişahdan büyüktür; ruhların arındığı yer, saraydan önemlidir; duygu ve düşünce zeminini belirleyen en önemli istiare alanı da bunlara dayanır (Kortantamer 1993: 413-414). Kendisi de bizzat sultan olan Muhibbî, ister *Tanrı* olsun, ister *zıll-ı yezdân* olan şahsı olsun, "âdil" olmanın bir sultanın en büyük ve en önemli vasfı olduğu kanaatini zikreder, hatta Muhibbî'ye göre sultan olmanın alâmeti adalettir:

*Dâda vardum kapusına ol güzeller şâhınun
Ol kim dâd eyleye kulına sultândur bana G 88/4*

Muhibbî gönlünün sultanı olan sevgilinin, gönül ülkesini yıkıp harap etmesi karşısında "hani bağış ve cömertlik, hani adalet!" diye haykırmaktadır:

*Yıkup dil kişverin vîrâne kıldun
Kanı lutf u kerem kanı adâlet G 220/4*

Çaresiz bir âşık vasfına büründüğü başka bir beytinde ise Muhibbî şayet sevmek suçsa suçunu kabul edip idama razı olur. Nitekim sultan olan sevgilinin hükmü karşısında kulun boynu kıldan incedir:

*Âşık-ı bî-çârenün suç ise seni sevdüğü
Gel beni ber-dâr kılğil suçlu oldum ben sana G 108/4*

*Hatâ ise seni sevmek habîbüm
Hatâdan hâli olmaz âdemidür G 434/3*

*Sen Muhibbî kulunı cevrüne doymaz dir isen
Boynumuz bir kılcadur hükmün buyur olur revâ G 108/5*

Tahtın, tacın ve saltanatın geçici olduğunun bilincinde olan Muhibbî, pek çok beytinde kötülükten, haksızlıktan, zalimlikten ve adaletsizlikten uzak durup hayır işlemek hususunda zatına telkin ve ikazlarda bulunur:

*Taht ü tâc ü saltanat berbâd olur çün âkîbet
Kendüni âlem serîrine Süleyman oldu tut G 184/3*

*Şer işi koyup hayre düriş yüri Muhibbî
Tâ olmayasın sonra varup ehl-i nedâmet G 185/5*

*Düriş hayr it ki tâ hayr ile adun
Anıla olma sakın şûr u şer dost G 192/2*

*Dâr-ı dünyâyâ gönül virme sana budur öğüt
Ger dilersen âkîbet hayr ola bu sözi tut G 211/1*

“Ey adaletli sultan!” diye sevgiliye seslenen Muhibbî, hiç olmazsa bugün şanına yaraşır bir şekilde, âşığa eziyet ve cefayı uygun görmeyip, bağışlaması noktasında dilekte bulunur. Kul mesabesinde olan âşık, sultan olan sevgili her ne emrederse fermanına hazırdır. Nitekim sultan ile yarışmak kulun haddine düşmez. Eşiğinde adalet isteyip merhamet uman âşığı ise sevgili bir türlü anmaz. Bu nedenle Muhibbî; “Kullarının hâlini bildiği hâlde adalet ve doğruluk göstermeyen zulmü sınırsız sultan elinden elaman!” çeker.

*Âşıkâ cefâ cevri bugün görme gel revâ
Hâline anun rahm kıl ey şâh-ı ma’delet G 255/3*

*Her ne emr itsen buyur ben turmuşam fermânuna
Haddi mi vardur kulun ki ide sultân ile bahs G 261/3*

*İtmediün hergiz bu ben dil-i hasteyi yâd elgiyâs
Gerçi itdüm işigünde çağırup dâd elgiyâs G 263/1*

*Kulların hâlin bilür dâd eylemez
Zulmi bî-hadd han elinden elgyâs G 273/4*

*İhtiyârı ola mı hiç elinde kulun
Her ne kim bendesine buyura sultân eyler G 489/3*

*Her ne emr itsen buyur kim pâdişâhumsın benim
Kul odur ki cân u dilden şâhına fermân ola G 2596/3*

*Dostum zulm eyleme gel bu Muhibbî bendene
Lâyık oldur şâhlardan kullara ihsân ola G 2598/7*

Adalet ve doğruluk göstermeden, durmadan zulmeden sevgilinin mahallesine adalet umarak giden Muhibbî'yi gören akli başında biri ona, güzel yüzlülerden boşuna adalet ummamasını, zira onların adaletsiz ve acımasız olduklarını söyler. Pek çok beytinde ise durumu kabullenmiş görünen Muhibbî'nin bu defa kendisi, güzeller sultanının zalim ve adaletsiz olduğunu, mahallesine varan âşıklarının feryat ve figanlarının yeri göğü inletmesine rağmen yine de sultan olan sevgilinin zulümden geri durmadığını ikrar eder:

*Bir yaneden zulm ider dâd eylemez ol şâh-ı hüsn
Bir yaneden gam gelür zecr ü cezâyı çekdürür G 428/2*

*Rûz u şeb âh u figânımı benim dinlemeyüp
Zulme dâd eylemeyüp hışm ile ol şâh gider G 476/3*

*Dâd idüp kûyına vardum didi bir ârif bana
Dâd umarsan hûb-rûlardan bular bî-dâddur G 677/3*

*Dâda varma kapusına ol güzeller şâhının
Hey ne zâlimdür Muhibbî sanma andan dâd irür G 681/5*

*Hey ne zâlimsin varup kapuna ger dâd istesem
Yâ sorun yâ öldürün diyü o dem fermân olur G 817/6*

*Nigârün kûyına ger dâda varsam
Dimez feryâd ile efgâmı vardur G 1018/4*

*Gûşına almaz Muhibbî dâda varsam dâdümü
Gerçi kim ben eylerem derd-i dilüm her-bâr arz G 1306/5*

*Pâdişâhum dâd uma geldi Muhibbî kapuna
Gösterürsin hiç revâ midur ana bî-dâdlık G 1402/6*

*Zulm idüp âşıklara dâd itmeyen şâhı görün
Kapusında rûz u şeb feryâd ile âhı görün G 1497/1*

*Ehl-i ışk kuyuna varsa çağrışurlar dâd dâd
Bî-habersin kullarundan hey güzel şâhum benim G 1767/2*

*Kapuna gelmişem ey dost dâda
Beni tâ irgüresin sen murada G 2481/1*

Bir sultanın âdil olması yanında doğru ve faziletli olması ve ihsan-
da bulunması da gerekir. 46 yıl hüküm sürmüş büyük bir padişahın kale-
minden dökülmüş, Muhibbî'nin yek-âhenk olan aşağıdaki gazelinde de
kelimelerle âdetâ bir sultanın portresi çizilmektedir. Buna göre, şayet bir
sultan doğrulukla ve adaletle davranmazsa, her iki cihanda da isteğine
kavuşup huzura eremez. Süleyman da olsan bu saltanatın rüzgâr gibi ge-
çeceğini unutma diyen Muhibbî, gel zavallıları karınca gibi ayaklar altın-
da süründürme, zulüm ile her fakirin gözyaşını deniz gibi akitme diyerek
dünyaya padişah olmaksansa iyi bir ad bırakmanın daha üstün olduğunu
söyler. Neticede bu dünyadan hiç kimsenin isteğini alamadığını; Hüsrev,
Cemşîd, Dârâ ve Keykubad gibi güçlü sultanların dahi gün gelip toprak
olduğunu, bu nedenle dünyaya bel bağlamanın doğru olmadığını dile
getiren Muhibbî, ahiret fikrini bir an olsun aklından çıkarmamayı öğütler:

*Şâh olup ey dil eger kılmayasın adl ile dâd
İki âlemde mukarrer olusarsın nâ-murâd*

*Mûr gibi pâymâl itdürme gel miskinleri
Saltanat giçer Süleyman dahi olsan hemçü bâd*

*Gözi yaşın her fakîrün zulm ile bahr eyleme
Pâdişâh-ı dehr olmaksansa yeğdür yahşi ad*

*Dehr elinden ey gönül gam çekdiğüme gam yime
Bunu fikr eyle kim almışdur bu dünyâdan murâd*

*Ey Muhibbî itme dünyâ fikrini an âhirün
Kande gitdi Husrev ü Cemşîd ü Dârâ Keykubâd*

Bir sultan zalim olursa ülkesini kalkındıramaz diyen Muhibbî, biz-zat Kanûnî Sultan Süleyman olarak adaletli bir hükümdar olmanın önemini aşağıdaki beyitlerinde açıkça dile getirmiştir. Buna göre; Kanûnî görünüşte bu cihanın sultanı olduğunu, ancak bununla asla gururlanmadığını, zira esasen değersiz bir topraktan öte olmadığını farkında olduğunu söyler. Kanûnî, görünüşün aldatıcı olduğunu, nitekim kanaatkâr bir köle dünyanın sefasını sürerken padişahlarınsa ciğerlerinin daima kanlı olduğunu acı bir üslûpla dile getirir. Bir başka beytinde ise gönlüne seslenen Kanûnî, kendisi gibi nice Osmanlı sultanının gelip geçtiği bu dünyada, kendisine söylenen sözler nedeniyle asla gururlanmaması gerektiğini söyler. Düşmanı karınca dahi olsa, onu küçümseyip gurura kapılmamak noktasında kendini ikaz eder. Son olarak kendisini halkın gözeticisi olarak vasıflandıran Kanûnî, adalete adaletle karşılık veren bir sultan olması ve gaflete düşmemesi yönünde kendisine telkinde bulunur:

*Giçdi yıllar âh dilber gönlümi yâd eylemez
Şâh kim zâlim ola mülkini âbâd eylemez G 1092/1*

*Zâhirâ bakar isen âleme sultânam ben
Olmazam girra velî hâk ile yeksânam ben G 2132/1*

*Bakarsan zâhirâ dîrsin benümçün pâdişâham ben
Velî ma'nî yüzinden gör bir edna hâk-i râham ben G 2153/1*

*Gedâ kâni sürer âlem safasın
Olur şehler hemân ancak ciğer-hûn G 2155/4*

*Olma mağrur dilâ kendüine birkaç söz ile
Niceler geldi senün gibi bu Osmân iline G 2458/6
Sakın mağrûr olma görme kendün
Eğer hasmun olursa da karınca G 2548/3*

*Muhibbî gaflet itme dâda dâd it
Oluben çünkü halkun pâsbânı G 2704/5*

3. 3. Adaletin Çeşitli Yönleriyle Ele Alındığı Beyitler

Hakkın bu dünyada teslim edilmesiyle adaletin sağlanacağına inanan Muhibbî, yapılan hayrın da şerrin de bu dünyada yazıldığını, geleceğin akılda tutulup zulmün bir kenara bırakılmasını, başka bir deyişle bu dünyada ne ekilirse yarın onun biçileceğinin unutulmaması gerektiğini söyler.

*Yazılısar her ne eylersen bugün sen hayr ü şer
Cidd ü cehd ile ne tahsil olsa bu âlemeddür G 441(a)/4*

*Ferdâyı hâtıra getirüp zulmi ko bugün
Komaz kimesne hakkını alur zemânedür G 500/2*

*Olma hicrana melül ü vasluna dahi ferah
Eyyü yavuz hayr ü şer dünyâda çün âhır giçer G 769/2*

*Her ne takdir oldı ol lâbüd gelür
Başuna her ne yazıldı hayr ü şer G 831/2*

Osmanlı Devleti'nde İslam Hukuk Nizamı hâkimdi. Osmanlı kadılarının kararlarını ve her türlü çalışmayı kaydettikleri şer'iyeye sicilleri üzerinde yapılan araştırmalarda İslam hukukuna aykırı bir hükme rastlanmamıştır (Akbulut 2000: 223). Suçun düzeyi ve cezası dönemden döneme farklılık gösterirken beraberinde insanların tepkileri de değişim göstermektedir. Suç teşkil eden fiil ile buna uygulanacak yaptırımı belirleyen hukuk kuralları, çağın şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. İslâm ceza hukukunda suçlar, yaptırımın ağırlığına veya bunların ana kaynaklarda belirlenmiş olup olmamasına göre üçe ayrılır: Had, kısas ve tazir, hem suçların hem de cezaların tasnifinde kullanılan terimlerdir (Avcı 2002). Osmanlı Devleti'nde hapis ve sürgün gibi cezaların yanı sıra asmak, boğmak ve kelle kesmek gibi idam cezaları da vardı ve bunun için sarayda her zaman cellatlar bulundurulurdu. İnfaz şekilleri ise kişinin konumu, mevki, rütbesi ve işlediği suça göre değişirdi. Devletin bekası için Kanûnî'nin hükümdarlığı zamanında da pek çok idam cezası infaz edilmiştir. Bunun şiire yansıyan boyutuna bakıldığında da genellikle sevgilinin saçları şekil itibariyle darağacına teşbih edilir ve âşıklar orada asılmak için âdeta yarışır, hatta sevgilinin, âşıklarının gönüllerini saçının tellerine asması onun adaletinin nişanesi sayılır. Sevgili kimi zaman da adaletsiz bir şekilde, haksız yere gönülleri idama mahkûm eder. Sevgili, saçlarını bir defa âşığın boynuna kement ederse kul mesabesinde olan âşık için sultan olan sevgilinin fermanına uymaktan başka çaresi yoktur. Sevgilinin saçları darağacı iken gözleri ise acımasız bir cellattır. Kâfir bile zulmetmekten çekinirken sevgilinin saçı ve gamzesi adalet nedir bilmez. Sevgili öyle zalimdir ki kimsenin gözünün yaşına bakmadan, haklı haksız ayırmadan kanlı kılıcını gönüllere çalar. Âşıklık rol ve hüviyetini benimseyen Muhibbî bir beytinde ise sevgilinin kendisini öldürmesinin büyük bir talih olduğunu, bu dünyadaki onca kanun içinde belki bunun da bir kanun olabileceğini söyler. Muhibbî, padişahların

kırmızı kaftan giymesinin ise kan dökmek istediğinin bir işareti olduğunu belirtir:

*Dil düzdini adl eyleyüben zülfine gel as
Boynuna senün düşmeye hergiz günehi dost G 239/4*

*Tutdı rehzen diyü küyında gönül merdümini
Anı nâ-hak yire zülfinde asar dâre meded G 347/2*

*Key ulu devletdürür cânâ beni katl eylesen
Bu kadar var bu âlem içre bu da bir kânûn olur G 502/2*

*Kana girse tan değül giydi yine gülgün libâs
Surh giyse hil'atin kan dökmek ister şâhlar G 703/4*

*Dilâ cellâd-ı çeşminden hazer kul
Nice kanlar döker ol bî-emândur G 714/2*

*Dakdı boynuma kemendi zülfini dilber didüm
Şâh fermânın kabul itmekden özge kul ne dir G 715/4*

*Cân alup bir büse virdüm diyü sen emr eyledün
Pâdişâhsın pâdişâhların olur fermânı bir G 987/4*

*Zülf-i bendinde bulup bu gönlümi cellâd-ı çeşm
Sevdüğün kim diyü bana itdüğü işkencedür G 1040/2*

*Başumı kesdi gözüm yaşına rahm itmedi hîç
Kılıcın hûnî olan kurıya vü yaşa çalar G 1061/3*

*İctinâb eyler zulmden dostum kâfir dahi
Yâ nedendür zülf ü gamzen zulm ider dâd eylemez G 1092/2*

*Gamze-i cellâdına disem halâs it gel beni
Dir ki olmayınca olmaz hükm sultândan halâs G 1297/3*

*Kullarını bî-hadd öldürdün ceşâ vü zulm ile
Adl ü dâd itmek sezâ değül midür sultâne hem G 1999/2*

Hapis cezasını da beyitlerinde işleyen Muhibbî, Klâsik Türk şiiri geleneğini takip ederek sevgilinin çene çukurunu hapishaneye teşbih eder. Müebbet veya ağır hapis ile cezalandırılmış mahkûmları zincir ile

sarkıtıp kuyuya hapsetmek âdetinden kinaye, çene çukuru başka bir beyitte ise zindana teşbih edilmiştir. Bu durumda sevgilinin zülfü ise zindan zincirinin müşebbehünbihi olur. Muhibbî, başka bir beytinde ise sevgilinin çenesini düşünen gönlüne “hiç kimse zindana girmek istemez” meselini hatırlatır ve aklının başında olup olmadığını sorgular:

*Habs-i uşşâk eylemek çâh-ı zenehdândan gelür
Bî-emândur çeşmi her ne dir isen andan gelür G 488/1*

*Kim bend olursa zülfine ol habs olur ebed
Mahbes olan aceb ana çâh-ı zekan mıdur G 633/3*

*Kim bend olursa zülfine ol habs olur ebed
Yohsa anun bu mahbesi çâh-ı zekan mıdur G 842(a)/3*

*Tutsan çü gönül düzdini habs eyle zenahda
Zülfün gibi asmağa anı dâr ele girmez G 1081/4*

*Niçün eylersin dilâ fikr-i zekan dîvânesin
Bu meseldür hiç kimse meyl- zindân eylemez G 1157/3*

*Gönül düzdini kuyında tutup zülfine bend itdüm
Olur mı âşıkâ mahbes aceb çâh-ı zekandan yeğ G 1598/2*

*Umaram zülfün ile cân u dili bend idesin
Olmağa habs-i ebed çâh-ı zenahdâne varam G 1891/2*

Sürgün ise belki de âşık için en ağır cezadır. Bu nedenle Muhibbî, sevgiliye “Seni candan sevmek, senin nazarında suç mudur? Bu suç ile güzel yüzünü görememek ne ağır bir cezadır?” diye sitemle sorar:

*Seni cândan sevdüğüm cânâ ola yanunda suç
Ben bu suç ile cemâlünden ırak olmak ne güç G 291/1*

Ticaret Hukuku da beyitlerde söz konusu edilir. Bilhassa vergi konusu çeşitli ilgilerle işlenmiştir. Örneğin pazarlarda, panayırılarda alınıp satılan hayvandan, her cins maldan, ithal edilen ve Osmanlı topraklarından transit olarak geçirilen mallardan alınan bir vergi olan “bâc”ı (Yeniçeri: 411) söz konusu eden Muhibbî, sevgilinin gönül evini kâh üzüntü, kâh bakışlarıyla yıkmasından dolayı “Hey Müslümanlar! İnsaf yıkık yerden vergi alınır mı?” diyerek isyanını dile getirir. Nitekim Osmanlılar köylerde alınıp satılan mallardan bâc almadıkları gibi şehirlerdeki gayrimenkul malların alınıp satılmasından da böyle bir vergi almamışlardır

(Yeniçeri: 412). Sevgilinin saçının karası, gönlünü yağmalayan Muhibbî, başka bir beytinde de “Kâfirin Müslümandan haraç almaya hakkı var mıdır?” diye sorarak vergi veren değil alan bir hükümdarlığın âdeta sesini duyurur. Son olarak ticaretin adalet ile yapılması gerektiğini vurgulayan Muhibbî, tüccara ve esnafa “Ticareti doğrulukla yap, gel yoğurda su katma. Korkarım ki bir gün toplanarak seni boğar.” öğüdü ve ikazında bulunur:

*Gâh gam vîrân ider dil mülkini geh çeşm-i yâr
Hey müselmânlar meded vîrânededen kim aldı bâc* G 289/2

*Küfr-i zülfün gâret ider bu Muhibbî gönlini
Vechi var mı kim ala kâfir müselmândan harâc* G 294/5

*Hakk üzre kıl ticâret mâsta gel katma su
Korkaram kim seni bir gün cem oluben gark ide* G 2350/2

Davalarda iddiasını ispat etmekle mükellef olan müddei (dava sahibi), Muhibbî'nin beyitlerinde olumsuz bir şekilde tasvir edilir. Nefsin kendisine ait olmayan şeye sahip çıkması mânâsına gelen dava, tasavvuf-ta da hoş karşılanmaz (Uludağ 2005: 100). Nitekim dava olanda mânâ olmaz; mânâyâ ermek davadan geçmekle mümkün olur. Başka bir deyişle tasavvuf, terk-i davadır. Buna göre müddei de tasavvuf anlayışında samimiyetsiz ve sahtekâr kimsedir; hatta günahkâr, müddeiden daha hayırlıdır (Uludağ 2005: 259). Buradan hareketle Muhibbî de davacının kibir sahibi mi, Hıristiyan mı, ne milletten olduğunu anlayamadığını söyler. Bir padişahın, iddiacının sözüne kulak vermesinin uygun olmadığını düşünen Muhibbî, şayet davacının sözüne uyarırsa tıpkı adaletsiz ve zalim sevgili gibi haksız yere katle ferman çıkarabileceğinin altını çizer:

*Müdde'î kibr mi yahûd tersâ
Bilmedüm ben hele ne milletdür* G 843(b)/4

*Müdde'î sözün revâ midur şehâ gûş eylemek
Âşık-ı bî-zer harîdüni ferâmûş eylemek* G 1621/1

*Müdde'î sözün revâ midur şehâ gûş eylemek
Âşık-ı üftâdeni böyle ferâmûş eylemek* G 1652/1

*Müdde'iler kavlini gûş eyle ey sultân-ı Türk
Katli uşşâk eyleyüp hemçü siyâvuş eyle gel* G 1669/2

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde pek çok konuda olduğu gibi adalet anlayışında da zirve noktasına Kanûnî Sultan Süleyman döneminde ulaşıldığı noktasında kaynaklar hemfikirdir. Kendisine “Kanûnî” denmesi yeni kanunlar icat etmesinden dolayı değil, mevcut kanunları yazdırtıp çok sıkı bir şekilde tatbik etmesinden dolayıdır. Kanûnî'nin adalet anlayışının izlerine tarihî olayların yanında, Muhibbî mahlasıyla yazdığı bizzat şahsına ait gazellerinde de rastlanır. Muhibbî dilinden Kanûnî Sultan Süleyman'ın adalet anlayışının irdelendiği bu makalede, adalet kavramının *mitolojik, dinî ve beşerî* boyutlarıyla beyitlerde nasıl işlendiği izah edilmiştir. Buna göre Kanûnî Sultan Süleyman, Muhibbî mahlasıyla yazdığı şiirlerinde, geçmiş asırlarda yaşamış, daha çok kendisi gibi geniş kitlelere hükmetmiş efsanevî ve mitolojik şahıslara ve onların hikâyelerine telmihte bulunarak, tacın ve tahtın geçici olduğunu, asıl olanın göçüp gittikten sonra geride adaletiyle anılan bir isim bırakmak olduğunu vurgulamıştır. Kendisi bizzat ikinci Osmanlı Halifesi ve Zıll-ı Yezdân olan Kanûnî Sultan Süleyman, bütün bu sorumluluğun bilinciyle adaleti temin için uğraştığını ve adaletle hükmetmenin ibadetten üstün bir haslet olduğunu şiirlerinde bilhassa söz konusu etmiştir. Tahtın, tacın ve saltanatın geçici olduğunun bilincinde olan Muhibbî, pek çok beytinde ise kötülükten, haksızlıktan, zalimlikten ve adaletsizlikten uzak durup hayır işlemek hususunda zatına telkin ve ikazlarda bulunur. Bir sultan zalim olursa ülkesini kalkındırmaz diyen Muhibbî, bizzat Kanûnî Sultan Süleyman olarak adaletli bir hükümdar olmanın önemini beyitlerinde açıkça dile getirmiştir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, İlhan (2000), “Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni”, www.erzincan.edu.tr/birim/HukukDergi/makale/2000_1_12.pdf (Erişim: 30.01.2015), s. 219-256.
- AVCI, Mustafa (2002), “Osmanlı Hukukunda Hapis Cezası”, www.medeniyet.edu.tr/MART_2002_KHUKA_osmanli_hukukunda_hapis_cezasi.html (Erişim: 11.02.2015)
- CEBECİOĞLU, Ethem: “Hallâc-ı Mansûr”, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/774/9890.pdf (Erişim: 04.02.2015), s. 329-350.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1988), “Adalet”, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, C. I, s. 341-343.
- ÇINAR, Bekir (2001), “Divan Şiirinde Adalet”, www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2001GUZ/2.5dvn%20rnde%20adlet.pdf (Erişim: 02.02.2015), s. 295-332.

TÜBAR-XXXVII / 2015-Bahar / Muhibbî Dilinden Kanûnî Sultan Süleyman...

- DEVELLİOĞLU, Ferit (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (1985), *Fihî Mañih ve Mecâlis-i Seba'dan Seçmeler*, KTB Yay., Ankara.
- KAPLAN, Mahmut, “Şair Gözüyle Adalet ya da Kaside ve Nasihat-nâmelerde Adalet Kavramına Dair”, www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=725 (Erişim: 30.01.2015)
- KORTANTAMER, Tunca (1993), “Gül Kasidesi”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara, s. 413-414.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli: “Enbiyâ Sûresi 47. Âyet”, <http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#21:47> (Erişim: 02.02.2015)
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli: “Nahl Sûresi 90. Âyet”, <http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#16:90> (Erişim: 02.02.2015)
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli: “Nisâ Sûresi 58. Âyet”, <http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#4:58> (Erişim: 02.02.2015)
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli: “Talâk Sûresi 2. Âyet”, <http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#65:2> (Erişim: 04.02.2015)
- Lybyer, Albert Howe (1987), *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi*, Süreç Yay., İstanbul.
- Muhibbî (2006), *Dîvân I/II*, haz. Coşkun Ak, Trabzon Valiliği Yay., Trabzon.
- PALA, İskender (2003), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M Yay., İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet H. (1997), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- TİLLİCH, Paul (2003), “Sevgi, Güç ve Adaletin Birliği”, [http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2003-12\(2\)/18.pdf](http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2003-12(2)/18.pdf) (Erişim: 04.02.2015), s. 461-471.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yay., Ankara.
- YENİÇERİ, Celal, “Bâc”, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c04/c040339.pdf> (Erişim: 11.02.2015), s. 411-413.

